

Adam Bartosz
Tarnów, a zsidó város

Tarnów csaknem fele részben zsidó város volt. Az itt lakó lengyelek számára szörnyen „elzsidósodott” helynek számított. A zsidók szintén nagyon zsidó városnak tartották, hiszen a lakosság felét ők tették ki. El tudjuk-e képzelni, hogyan festene ma a város, ha nem lett volna a holocaust?

Tarnów, a zsidó lakosság számát tekintve, az

egész egykori Galíciában a negyedik helyen állt (1931-es adatok) Lwów (kb. 100 000 zsidó), Krakkó (57 000) és Stanisławów (25 000) után. Összehasonlításként: Przemyszlben 17 300 zsidó élt, Rzeszówban 11 300, Nowy Sączban 9100, Tarnówban pedig 19 330, s számuk a második világháború kitörésekor már elérte a 25 000-et. Vagyis az itteni lakosság kb. 45 szá-

zalékát tették ki, s nagyobb részük zárt közösségekben lakott a város keleti negyedében, igazi zsidó városkát alkotott, amelyben egy egész életet el lehetett tölteni. Megtalálható volt itt ugyanis egy zsidó család számára szükséges minden intézmény és hivatal.

Tarnów a maga csaknem 25 000 zsidó lakójával Lengyelországnak e részében a legmagasabb százalékban (45 %) zsidók lakta városok élvonalába tartozott. Krakkóban 26 %, Nowy Saczban 30 %, Jaslóban pedig 25 % zsidó lakott.

A zsidó Tarnów főleg a zsidó kereskedők és iparosok városa volt. Ők adták a város jelentőségét, tőlük függött számos cég, kisüzem és privát vállalkozó egzisztenciája. Az ő szavazatuk számított a Városi Tanácsban és a zsidó utcán, ők döntöttek a pártokban és a gyűléseken. Mit sem érne azonban e város- és más zsidó központok leírása, ha nem említenénk meg a haszidok, a kaftános zsidók, a szegények, a hordárok, trógerek, szabók, szatócsok, rongyszedők egész tömegét, amely a zsidó várost, annak hamisítatlan hangulatát adta.

A tarnówi főbb utcákon, a viszonylag gazdag negyedekben sétálva az lehetett az ember benyomása, hogy ebben a városban minden zsidó gazdag kereskedő, ügyvéd, háztulajdonos. Ha azonban valaki vette a fáradságot, hogy benézzen a nyirkos szuterén lakásokba, a poros manzárdokba, a Lwowska vagy Żydowska utca büdös udvaraira nyíló penészes, sötét odukbba, láthatta, mi a nyomor, az éhezés, a nincstelenség. Láthatta a zsidó anyákat, akik éhes porontyaikat ringatva reménytelen dalocskákat dúdolgattak: „Mazsoláról és manduláról” vagy arról, hogy „Tejes chalét fogsz enni.”

A tarnówi zsidó lakodalomban Szenkel vagy Kremer zenekara játszott teljes odaadással, hol szomorú, hol vidám zsidó melódiákat. Máskor kedélyes anekdotákkal szórakoztatták a vendégeket.

Egyfelől a haszidizmus és a vallásosság jellemezte a várost, másfelől az egyszerű, hétköznapi emberek. A zsidó fiákeresek, köszörűsök, vasalónők, szappanfőzők, hordárok, akiknek kézikocsijai összekapcsolva sorakoztak a Brama Pilzeńska melletti utcában, Szpindler híres vendéglője közelében, amelyben a Zingier fivérek énekeltek. Ezek az összekapcsolt kézikocsik péntek délutánonként a város tudtára adták, hogy közeledik a királyi szombat.

A zsidó Tarnów gazdasági hatalom volt. Némely iparágakat vagy szakmákat teljesen a zsidók uraltak. A nagyobb utcák házainak többsége is az övék volt. A Walowa, Bernardyńska, Brodziński, Goldhammer, Nowa, Szpitalna, Koszarowa, Szeroka, Burek utca házainak 90 %-a zsidó ház volt. Szinte száz százalékgig zsidó utca volt a Lwowska, Żydowska, Wekslarska. Zsidó tulajdonban volt a boltok több mint 80 %-a. Részesedésük a vállalkozásokban, a profiltól függően, 50 és 90 % között mozgott. Az olyan ágazatokban, mint a kamásnikészítés, üvegesség, szűcsmesterség, egyáltalán nem voltak keresztények.

Az első világháborúig Tarnów volt az Osztrák-Magyar Monarchia legnagyobb kalapgyártó központja, amelyet teljes egészében a zsidó készítő uraltak. A kalapfilcet Mei Zylbersztajn, Herman Klajn üzeme, valamint a Kinberg és Wajs cég állította elő. Termékeiket ezerszám exportálták a balkáni országokba. Még a háború után is több mint 600 ember dolgozott az iparágban.

Zsidó tulajdonban volt a teljes tarnówi konfekcióipar, amelyet a húszas években több mint 60 vállalat alkotott. A pontosság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy köztük apró, csupán néhány embert és a tulajdonos családtagjait foglalkoztató kisüzemek is voltak. Többek között 32 szabászműhely, 5 női konfekcióüzem, 10 kalapgyártó üzem, 7 fehérenmű- és 3 fűzőkészítő üzem működött a városban.

A tarnówi zsidó ipar büszkesége, a konfekcióipar gazdag múltra tekintett vissza. Kialakulása Rajzla Rubin nevéhez fűződik, aki a múlt század közepén használtruha-felvásárlással foglalkozott: a használt ruhát egy idő után Budapestről szállította. 1860 körül ő maga kezdett cajgruhák varrásával és nagybani eladásával foglalkozni. Ez a vállalkozó szellemű asszony, számos vejét és fiát is bevonva, fél évszázad alatt fejlett, 1939 előtt százakat foglalkoztató ipart fejlesztett ki.

Az olyan cégek, mint Zelig Faust, Markus, Dawid Feld, A. L. Sztajner cége, áruikkal eljutottak az Osztrák-Magyar Monarchia legtávolabbi zugába is. Saul Brandstaetter korszerű gyára volt az első világháború előtt az első tarnówi cég a szerb, bolgár és török piacokon. A tarnówi ipar a harmincas évek elején, a gazdasági válság idején lehanyatlott. A vállalkozások száma csökkent, s a legtöbb cég már csak 2-4 embert foglalkoztatott. Ekkor szűnt meg teljesen a kalapkészítő iparág is. A következő években újjászervezett konfekcióipar a második világháború kitörése előtt több mint 3000 embert foglalkoztatott, a bedolgozókat nem számítva.

A tarnówi zsidó ipar potenciáljáról tanúskodik a következő eset: amikor 1939 februárjában fölmerült, hogy a katonaság egyenruhakészletét gyorsított ütemben növelni kell, a tarnówi zsidók állami utasítást kaptak egyenruha varrására. Három cég vállalkozott erre: a Seiden fivérek (Dawid és Szymaon), József Katz és Ganz-Hochberg. Mindhárom kisüzem képes volt rövid idő alatt havi 100 000 egyenruha gyártására fölfuttatni termelését.

A város nagyiparát a zsidók építették kis számú keresztény rivális mellett. Kezdetben kizárólag Sanguszko herceg, Tarnów egykori ura konkurálhatott velük, aki továbbra is számos kisüzem, birtok tulajdonosa volt. Az első gőzmalmot így is Artur Szancer építette Tarnówban; ez a Kollataj utcai malom még ma is

működik. Az első és egyetlen kelet-galíciai cikóriagyárat Dawid Past és Abraham Dawid alapította. Ugyanez az Abraham Dawid – a híres író, Dawid Mordechaj Brandstaetter apósa – indította be a cserzőipart, s építette föl a város első olajgyárát, amelyet később a költő Brandstaetter és fiai irányítottak. Jakub Lichtblau alapította a város első gyertya- és szappangyárát. Dawid Goldman és Emil Brach pedig az első téglá- és csempegyárat. Bernard Berkelhamer és József Hudes fölépítette a mai napig ismert Kochanowski utcai Kaptafagyárat, amelyet az első világháború után Jeszajahu Zylberfenig fejlesztett tovább. Fűrésztelepeket épített Henryk Holender és Meir Lew, fagyapot gyárat Marmor és Kalpholz, szeszgyárat Aszer Szwanenfeld...

Hosszan sorolhatnánk azon zsidó cégeket, amelyek a Tarnówban előállított rengeteg árut országszerte és a szomszédos államokban terjesztették. A banki műveleteket megkönnyítendő létrehozták a Hitel Társaságot, egy zsidó bankot, amelynek épülete a mai napig látható a Goldhammer u. 5-ben. Más bankok és szövetkezetek is működtek itt.

Számos cég, vállalkozó, kézműves tömörült egyesületekbe, amelyek támogatták tagjaikat, segítették őket, szervezték a társasági életet. A legjelentősebb az 1875-ben alapított, kézműveseket tömörítő Jad Harucim (Szorgalmas Kéz) és a befolyásos, gazdag zsidókat tömörítő Kereskedők és Kézművesek Szövetsége volt.

Tarnówból és a környékbeli városokból származott számos olyan személy, akik a tudományban és a kultúrában környezetük szintje fölé emelkedtek. Ilyen, a keresztény közösség által kevésbé ismert, manapság már elfeledett személy volt Mordechaj Dawid Brandstaetter, aki Brzeskben született 1844-ben. Brzeskben, Landau gaonnál majd a limanowai rabbinál tanult, tizenhat éves korában feleségül vette egy tarnówi kereskedő lányát, s itt élt 1928 máju-

sában bekövetkezett haláláig. A tarnówi zsidó temetőben temették el. Reb Dawid Mordechaj – ahogyan a tarnówi utca nevezte, bár „eretneknek” számított, mert borotválta a szakállát – nagy tiszteletnek örvendett, a zsidók büszkék voltak rá. Elsősorban költő és író volt: az egyre inkább köznapi nyelvvé váló s a cionisták által e célból fölélesztett héber nyelven írt. Bár távolról sem rokonszenvezett a cionistákkal, azok ugyancsak nagyra értékelték a költőt. Brandstaetter műveit három kötetben adták ki Varsóban, 1910-ben, s angol, orosz, német nyelvre is lefordították. Az író a modern héber irodalom atyjaként emlegetik, pedig emellett egy olajgyár tulajdonosa is volt; fiatal együtt irányította. Egyik fia, Michal (1898–1943) Tarnów-szerte ismert pedagógus és közéleti személyiség volt. A legnagyobb hírnévre a családból – jóllehet nem zsidó közegben – reb Dawid unokája, Roman Brandstaetter (1906–1987) tett szert mint lengyel költő, kritikus és műfordító.

A tarnówi zsidóság másik büszkesége az 1859-ben született dr. Leon Kelner professzor. Szüleinek kis szatócsboltjuk volt a Przecznicza Chyszowska (ma Jacek Malczewski) utca sarkán. Kelner már nyolcéves korában kommentárokat írt a Bibliához. Bielskóban és Wrocławban, majd Londonban tanult. 1886-ban lett az angol és francia nyelv professzora a Bécsi Felső Reáliskolában. Munkája mellett az angol kultúrát és nyelvet tanulmányozta; többször is ellátogatott Shakespeare hazájába. Rendes professzori kinevezést kapott az Opavai Reáliskolában (1891), később megint Bécsben tanított (1894), négy év múlva pedig a czerniowieci egyetemre került. Az ottani, általa alapított Zsidó Nemzeti Tanács választottjaként bejutott a bukovinai parlamentbe, ahol a zsidók érdekeit képviselte.

Leon Kelner részt vett az első cionista kongresszus összehívásában, közeli munkatársa volt Theodor Herzlnek. Ő szerkesztette az első ci-

onista hetilapot *Die Welt* címmel, amelynek első számában terjedelmes cikket jelentetett meg (1897). Elsősorban az angol nyelv kiváló ismerőjeként vált híressé. Az ő nyelvkönyvéből tanultak egész Európa egyetemistái, s ő volt a szerzője a Shakespeare-enciklopédiának is.

A Monarchia bukása után Bécsben maradt, ahol 1923-ban udvari tanácsosi címet kapott. 1928. december 4-én halt meg, az egyik utca abban a negyedben, amelyben lakott, a nevét viseli – Leon Kelner Strasse.

A Leon Kelner nagyságához mérhető személyiség, a kiváló talmudista gaon, József Engel 1859-ben született Tarnówban, s 1920. Chesvan (október) 2-án halt meg. 1914-ig Krakóban élt a rabbibíróság bírójaként. Az első világháború kitörése után Bécsbe költözött, s ott is maradt haláláig. Bécsben temették el. Nagy Szentírás-magyarázó volt. Életében húszkötetnyi munkája jelent meg. Érdeklődési köre szokatlanul széles volt, foglalkozott talmudista stúdiumokkal, a Jeruzsálemi és Babilóniai Talmud kiegészítéseivel és korrigálásával, kabalisztikus írásokkal és szentbeszédekkel. Halála után Bécsben megalakult a Gaon Engel Baráti Társaság Chowewej Tora néven, azzal a céllal, hogy kiadja a tudós után maradt teljes kéziratanyagot. Ez pedig mintegy 90 kötetre rúgott. A művek egy részét megjelentették a rabbinista irodalom barátainak és mecénásainak segítségével. Főleg a tudós tanítványa, Mosze Baruch Morgensztern foglalkozott ezzel, aki Rabi Mendele kockói cadik unokája volt, s a második világháború után New Yorkban telepedett le.

Tarnówban született a nagy történész, Ignacy (Schak) Schipper is (1884–1943). Krakóban és Bécsben tanult, 1907-ben jogi doktor lett. Aktívan tevékenykedett a Poalei-Cion pártban. 1919-ben pártlistán bejutott a lengyel szejmbe az elhunyt Maks Rozenfeld képviselő helyére. Varsóban, a Judaista Intézetben volt előadó, a zsidók gazdaságtörté-

nete volt a szakterülete. 1905-ben jelentette meg *Żydzi w Tarnowie do XVIII. w.* (A zsidók Tarnówban a XVIII. századig) című tanulmányát. Schipper munkásságát az a számtalan, német és lengyel nyelven kiadott kötet fémjelzi, amelyek a lengyelországi és más európai államokban élő zsidók történelmét dolgozták fel. Utolsó munkája az 1937-ben kiadott *Dzieje handlu żydowskiego na ziemiach polskich* (A lengyelországi zsidó kereskedelem története) volt, amely a mai napig alapláték számít a lengyelországi zsidók gazdaságtörténetének témakörében. 1907-től 1939-ig lengyel, német, orosz, jiddis és héber nyelven publikált cikkeinek számát több százra becsülik. Schipper professzor családi és baráti kapcsolatai révén egész életében kötődött Tarnówhoz, több ízben is a városban vakációzott. A nagy tudós 1943-ban a majdaneki táborba került a varsói zsidókkal együtt. Ugyanezen év júliusában végkimerülésben halt meg, az utolsó pillanatig barátaitól védelmezve.

Ugyancsak kiváló, bár főleg Nyugaton ismert történész volt a Tarnówban született Salo Baron (1895–1989) professzor. Bécsben végzett egyetemet, teológiai jogból, filozófiából és politikai tudományokból szerzett doktorátust. Az ottani egyetemen tanított, 1927-től pedig tudományos munkát végzett New Yorkban. 1930-tól nyugdíjazásáig a Columbia University professzora volt. Katedráját az ugyancsak tarnówi születésű, egykor Zwi Wróbel, most Zwi Ankori néven ismert, a keresztény–bizánci és keresztény–zsidó kapcsolatok történetével foglalkozó tudós vette át. Az ő édesapja, Ajzyk Wróbel volt Salo Baron tanítója, amikor az fiatal korában a Gemarát tanulmányozta Tarnówban.

A képzőművészeti és irodalmi életből sem hiányoznak olyan híres tarnówiak, akik nemcsak zsidó kulturális körökben ismertek. Már említettük Roman Brandstaettert. Hasonlóan ismert személyiség Adolf Rudnicki (1919–1990),

akinek édesapja Icie Ibirschhorn gabaj volt a zabnói rabbi, Unger udvarában. A fiatal Aharon – később Adolf – a tarnów–zabnói haszidizmus körében született és nevelkedett.

Egy másik író, számos könyv Izraelben ismert szerzője, Jehuda Jaari (szül. 1900-ban) Tarnobrzegből származik. A híres dzikowi Herszel rabbi unokája. Mielőtt azonban 1920-ban Izraelbe költözött volna, Tarnówban elvégezte a középiskolát.

A háború előtt jól ismerték Tarnówban a Jan Tarnowski Gimnázium rajztanárát, Aleksander Plutzert (1890–1983). A krakkói Szépművészeti Akadémián végzett, kiállításokat szervezett, többek között a tarnówi múzeumban. A második világháború előtt családotul Izraelbe költözött, ahol tovább festett, s több száz vásznat hagyott az utókorra. Fia, a Tarnówban született Mordechaj Dawid Palzur lett 1986-ban, az államközi kapcsolatok sok éves szüneteltetése után Izrael első varsói nagykövete.

Tarnówban született és nevelkedett Dawid Beker (1915–1991), aki Xawery Dunikowski tanítványa volt a Krakkói Szépművészeti Akadémián. Ő alkotta többek között a tarnówi zsidó temetőben 1946-ban fölállított, az itteni zsidók elpusztításának emléket állító emlékművet. Beker Izraelbe költözött, s ott ismert művész lett.

Tarnówban született Henryka Kerner (1892–1970 körül) szobrásznő. Zabnóból származik viszont Aba Fenichel festőművész, aki a Krakkói Szépművészeti Akadémián végzett, a tarnówi héber gimnáziumban tanított, majd festő lett Izraelben. A következő izraeli festő, aki 1920 óta alkotott, az 1902-es születésű Mokadi, Abraham Brandstaetter fia. Hasonló utat járt be a Tarnówban nevelkedett Modechaj Bronstajn, aki a Kongresszusi Lengyelországból érkezett a városba szüleivel együtt. Berlinben végezte tanulmányait, Izraelbe érkezése után pedig a jeruzsálemi Becalel művészeti is-

kola vezetője lett. Stefan Auber, az ismert zenesz, zeneiskolát alapított Tarnówban a Goldhammer utca 6-ban. 1933-ig, amíg a hitleristák Németország elhagyására nem kényszerítették, a drezdai konzervatóriumon tanított.

Tarnów zsidó kulturális életének sok megjelenési formája volt: társaságok, művészeti körök, klubok működtek a városban. Ezek néha mindössze tízegynéhány embert tömörítettek, ám nem a létszám tükrözte a művészi színvonalat és a tagok lelkesedését. Leggyakrabban nem rendelkeztek saját helyiséggel, s ez akkoriban általános jelenség volt. A zsidó színi-együttesek vagy énekkarok, akárcsak a keresztény együttesek, kávéházakban, bérelt mozitermekben, helyőrségi klubokban léptek föl. Soroljuk fel ezeket az egykor híres, lelkes amatőr együtteseket!

A Hazomir (Ének) színegyüttes 1917-ben alakult, J. Fogelfang vezette. Tagja volt többek között az ismert színész, Bronsztajn, aki később Reinhard berlini színházában is játszott. Egy másik színész, az éppen Tarnówban katonai szolgálatát töltő Aleksander Granach itt rendezte Perc Hirszbajn *Joel* című darabját.

A Hazomirtól függetlenül működött Tarnówban a húszas években a Teatr Ludowy (Népszínház): a Safa Berura iskola termében és a Poalej-Syjon párt helyiségében lépett föl.

A Muza nevű Zenei–Színházi Egyesület 1923-ban alakult. Volt egy kis színháza, amelyben többször is vendégeskedett a híres zsidó zsinésznő, Rappel-Lajbl. A Muza mellett működött egy kórus is Israel Faywysze vezetésével. A zeneiskola megalapítója, a már említett Stefan Auber vezetett egy szimfonikus zenekart, J. Gielb pedig egy vonós zenekart. A Muza szervezői fellépésre hívták meg Tarnówba többek között Ida Kamińskát és Zygmunt Turkówot. A második világháborúig a Muza irányítója az Egyesület elnöke, Adolf Zajden könyvesbolt tulajdonos volt.

A Towarzystwo Muzyczne (Zenei Társaság) mint koncertiroda alakult meg 1914-ben ugyancsak A. Zajden vezetésével, és vendégművészek tarnóvi fellépésének szervezésével foglalkozott.

A Harmonia nevű Dalos Egylet 1912-ben alakult, vezetője a Brodyból érkezett karmester, Israel Fajwysze volt, aki kórust is vezetett a Szt. Anna utcai modern zsinagógában (Tempel). A Harmonia 1922-ig működött, amikor is Fajwysze elhagyta Tarnówot, és Łódźba költözött.

A tarnóvi zsidók aktív politikai életet éltek. Többek között akkoriban haladónak számító munkás szervezetek működtek a városban. A zsidók voltak azok, akik Tarnówban megszervezték a Kommunista Ifjúsági Szövetség (ZMK) első sejtjét (1923). A lengyel kommunista párt (KPRP) első sejtjét is zsidók alakították meg (1923), és kizárólag zsidók voltak a tagjai.

A tarnóvi cionisták nem nagyon kedvelték az előbb szocialista, majd kommunista Karol Radeket (1885–1939) – korábban Karol Soberson –, aki nem táplált túl sok rokonszenvet a cionizmus eszméje iránt. Amikor azonban magas posztra jutott a szovjet hatalmi hierarchiában, a tarnóvi cionisták emlékezetében újra fölmerült a személye, és büszkélkedni kezdtek vele. Radek munkatársa volt Leninnek, 1917-től a bolsevik párt tagja, később diplomata, a legmagasabb pártvezetésben tevékenykedett, a *Pravda* és az *Izvesztyija* szerkesztője volt. 1936-ban letartóztatták, és tíz év börtönbüntetést kapott.

Tarnów – ha már politikáról beszélünk – a cionista mozgalom fontos központja is volt. Korábban már szóba került Leon Kelner, aki munkatársa volt a cionista mozgalom megalapítójának, Theodor Herzlnek. Egy másik tarnóvi, dr. Abraham Zale, az 1897-es első cionista kongresszuson Herzl helyetteseként tevékenykedett.

A cionista mozgalom egyik legkiválóbb aktivistája, Chaim Najger a Szentírás és a világi tudományok területén egyaránt nagy tekintélynek örvendett. E tulajdonságait apjától, Mosze Aharontól és nagypjától örökölte – mindketten a Szentírás tudós ismerői voltak. Chaim Najger 1873-ban született, ifjúkorában Kelet-Galíciában, Tarnopol környékén élt, 1908-ban telepedett le Tarnów-ban. Ahogy az emlékiratszerző, Szmuel Szpan írja: „neve úgy vonult előtte, mint reb Mosze Aharon Najger fiának neve, mint odaadó és harcos cionistának a neve”.

Az ő kezdeményezésére alapították Tarnówban a Safa Berura (Tiszta Nyelv) iskolát, amelyet rövidesen egy erre a célra vásárolt, szépen átépített Szt. Anna utcai épületben rendeztek be. Az iskola a tarnóvi zsidóság létezésének végéig a város és a környékbeli zsidók a büszkesége volt. Dél-Lengyelország számos városából jártak ide fiatalok tanulni, mert bizonyítványait a hivatalos közoktatási hatóságok is elismerték. A Safa Berura mellett működött egy, a korban óriásinak számító könyvtár 10 000 lengyel, német, jiddis és héber nyelvű kötettel, olvasóinak száma pedig elérte az 1400 főt. A könyvtár is Najger érdeme volt. Ez az ember – a tarnóvi hitközség tanácsának elnöke, 1913-ban parlamenti képviselőjelölt, a cionista kongresszus küldötte – lett a nyugat-galíciai zsidók képviselője a kongresszusi elnökségben. Munkáját azután is folytatta, hogy 1936-ban Izraelbe költözött, ott is temették el később.

Ilyen politikai légkörben született meg itt a palesztinai telepesmozgalom eszméje. Az otta-

Zsidó kocsmá és vendégei a század elején Tarnówban

ni úttörő jelentőségű telepek egyike volt Mahanaim galileai falucska, amelyet 1898-ban tarnóviak alapítottak, s bár nem volt hosszú életű, alapítói pedig visszatértek Tarnówba, az első halucok, az első Ahavat Cion (Cion Barátai) nevű cionista szövetség megalapítóinak emléke továbbra is él. Az 1939-ben létrehozott Mahanaim kibucban ugyanazon a helyen emléktáblát állítottak, amely a tarnóvi úttörő telepesekről ad hírt. Tarnówban is megalakult a Poalej Syjon szervezet első galíciai sejtje Jakow Kener vezetésével. Tarnóvi cionista aktivisták voltak még: Wolf Gecler, Maks Binensztok, Zejw Berkelhammer, Szmuel Szpan.

A tarnóvi zsidóság társadalmi életének ábrázolása nem volna teljes a helybeli sport megemlézése nélkül. És van miről írni. A városban ugyanis kilenc zsidó sportklub, köztük hét munkásklub működött: a Jutrzenka, Zydowska Mlodziej Sportowa, Gwiazda-Stern, Kraft-Sila, Dror, Hagibor, Hacair és két nagyon erős cionista klub: a Samson és a Gordonia. Ez

Bacskai Sándor képriportja a mai tarnóvi Zsidó utcáról

utóbbi kluboknak nagyon szépen berendezett pályáik voltak. A Samson új stadionját 1930-ban, a klub megalakulásának 18. évfordulóján nyitották meg ünnepélyesen.

A Samson dicsekedhetett a legnagyobb sport-sikerekkel, a klub és az egész tarnóvi zsidóság büszkesége pedig Milek Schiff asztaliteniszező volt, aki hat év alatt öt alkalommal volt lengyel bajnok, részt vett a londoni világbajnok-

ságon, és két ízben (1937, 1938) elnyerte Krakó polgármesterének kupáját. Schiff csapata négyszer nyert lengyel bajnokságot. Milek Schiff, aki Gutek álnéven szerepelt (gimnazistaként nem képviselhetett hivatalosan cionista klubot), a tarnóvi közönség kedvence volt. 1939 szeptemberében sikerült Keletre jutnia, és Japánon, Egyiptomon át Izraelbe ért. Olaszországban harcolt az angol hadsereg zsidó bri-

gádjának katonájaként. Izrael állam lérejötté után nem sokkal a Negev-sivatagban állomásozó izraeli hadsereg tisztjeként öngyilkosságot követett el.

A szegény zsidóság mindennapi életét számos karitatív jellegű egyházi–társadalmi szervezet segítette és szervezte. Egy részük régi hagyományok folytatója volt, más szervezetek később születtek a város társadalmi életének általános fejlődését követve.

A legrégebb szociális–emberbarát jellegű egyesület, a Bikur Cholim (Betegek Látogatása) orvosi segítséget nyújtott a szegény zsidóknak. 1889-től önálló székházat kapott, amely ma is áll még a Szeroka utca 5-ben, ahol imaház is volt; az egyesület tagjai itt imádkoztak. Az imaházban egy emléktábla őrizte az egyesület érdemeit szerzett tagjainak névsorát.

A másik, szegényeket támogató egyesület, a Bejs Lechem (A Kenyér Háza) élelmet és ruhát osztott a rászorultaknak. A második világháború előtt a dzikóvi cadik felesége, Chawa Horovitz patronálta a tarnóvi szervezetet, az elnöki tisztet pedig az akkori városi rabbi felesége, Miriam Sznur töltötte be.

A Chewra Kadisza (Szent Társaság) temetkezési vállalkozás temetéseket rendezett zsidó hagyományok folytatójaként. Működött mellette egy nőbizottság, amely tahrihim (halotti lepel) varrásával foglalkozott, s volt még egy, a tarnóvi zsidóság körében rendkívül népszerű társaság, a Nosej Hamita Umenachem Awejlim (Koporsószállító és Gyászolókat Vigasztaló Személyek). A harmincas években ennek a társaságnak 800 tagja volt.

A Tarnówbán 1928-ban alakult Cdaka (Alamizna a szegényeknek) a koldusokat támogatta. Minden rászorulóknak elismert koldust nyilvántartásba vettek, igazolvánnyal láttak el, mely heti támogatásra jogosította őket. A Cdaka tagjai viszont kaptak egy táblácskát, amellyel megjelölték házukat, s ez azt jelentette, hogy ott tilos koldulni.

Az Anszej Chesed (Kegyess Emberek) szervezet azokat a szegény iparosokat és kereskedőket támogatta, akiknek büszkeségük tiltotta, hogy kolduljanak vagy segítséget kérjenek. A segítségnyújtást úgy szervezték, hogy ne legyen megalázó. A szervezet és imaháza a Lwowska utca 4-ben volt.

Az 1928-ban alakult Ognisko (Tűzhely) nevű szervezet a más városokban, főleg Krakówban tanuló tarnóvi egyetemistákat támogatót.

A Hofnung (Remény) nevű 1903-ban Krakówban alakult szervezet a tüdőbeteg iskolásokat segítette. Saját kórháza volt Szczawnicában, majd Rytrában. Tarnówbán 1924-ben alakult meg a Hofnung itteni szervezete. Évenként bálakat rendeztek, s a bevétel a krakkói szervezet pénztárát gyarapította, így sok tüdőbajnak kitett tarnóvi iskolás gyógyulhatott a rytrai szanatóriumban.

A Gmilad Chesed (Hitelpénztár) székhelye a Pod Dębem téren volt. A szegényebb iparos és kereskedő rétegek számára volt óriási a jelentősége, mert nemegyszer mentette meg az elszegényedő zsidókat a csődtől.

Megemlíthetjük még a Geselschaft zu szticen jidisze oreme jugendleche fun di mitlszulen (Szegény Zsidó Középiskolásokat Támogató Egyesület) nevű szervezetet, amely többek között tankönyvek beszerzésében nyújtott segítséget, valamint a Szuc iber der oremes jidiszer szul jugen (Nem Tehetős Iskolások Védelme) nevű szervezetet, amely az első világháború után alakult, és a második világháború kitörése előtt 700 gyermekre terjedt ki segítő tevékenysége. Utóbbi a Samson stadionjában félnapos nyári táborokat szervezett, ételt osztott, ruhával látta el, orvosi segítségben részesítette az iskolásokat. A Chewra Joldot (Szülő Nők Társasága) a szegény gyermekágyas asszonyokat támogatta, a Hachnosat Kalo (Menyasszony Kiházásítás) bizottság a szegény lányoknak segített a legszükségesebb stafirung beszerzésében. Banki támogatással 1937 janu-

árjában a Lwowska utca 15-ben egy teázót nyitottak, amelyben minden szegény és munkanélküli zsidó édes teát kapott.

Ezek az egyesületek természetesen nem tudták a szegény zsidók minden szükségletét kielégíteni, a társadalmi segítségnyújtás fő terhe a hitközségre nehezedett, amely egyébként a felsorolt intézményeket is támogatta. A teljes egészében a hitközség által fenntartott hivata-

los intézmények a következők voltak: kórház, árvaház, öregház, menhely és néhány óvoda.

A Szpitalna utcai kórház Lengyelország egyik legkorszerűbb kórháza volt, és katolikus betegeket is fogadott. Szomszédságában működött 1912-től az Öregek Otthona, amely magatehetetlen idős zsidók ápolását látta el. A Bund Ochronek utca 2. szám alatti új Munkásotthonában óvodát rendeztek be munkásgyere-

**Az utolsó (ez év tavaszán meghalt) tarnówi zsidó
Bacskaí Sándor fotója**

kek számra, ebben 60 kisgyermekkel foglalkoztak. A szegény gyerekeknek fölállított menhely a Goldhammer utca 11-ben működött. Több mint 100 gyermek vette igénybe, ezek délutánonként enni kaptak, és jótékonykodó tarnówi asszonyok foglalkoztak velük társadalmi munkában. A menhely egy ideig a Baron Hirsch Iskola épületében helyezkedett el a Topolowa (ma Baluta) utcában. A menhelyi gyerekeket egy alkalommal sikerült nyári táborozásra vinni a közeli Plesna faluba.

A tarnówi zsidók emlékezése a régi időkre különféle érzelmekkel keveredik. A boldog gyermekkort idéző szentimentális sóhajtozástól kezdve a barbár pusztítás éveire szórt átkokig.